

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN–HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA–TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA–KNOWLEDGE DATABASE

FÁBER, András

Szélmalmok Afrikában. Beszélgetés Jean Rouch-sal / Windmills in Africa.
Conversation with Jean Rouch

Eredeti közlés/Original publication:

Filmvilág, 1996, m39. évf., 7. szám, 8–11. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.003.528

Dátum/Date: 2019. április / April

filename: faberandras_1996_SzelmalmokAfrban

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

FÁBER, András

Szélmalmok Afrikában. Beszélgetés Jean Rouch-sal / Windmills in Africa.
Conversation with Jean Rouch, *AHU MATT*, 2019, **pp. 1–10. old.**, No.

000.003.528, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

A Magyar Afrika Tudástár archívuma – Érd / Archives of the Hungarian
Africa Knowledge Database – Érd

Megjegyzés / Note:

ellenőrzött és szerkesztett szöveg / controlled and edited text

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, interjú Jean Rouch-sal a néprajzi filmezésről, szak-
mai élményeiről és afrikai tapasztalatairól

African research in Hungary, Interview with Jean Rouch on ethnographic
filmmaking, professional and African experiences

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikanisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

E T N O F I L M

SZÉLMALMOK AFRIKÁBAN

Beszélgetés Jean Rouch-sal

FÁBER, András

Filmvilág, 1996, m39. évf., 7. szám, 8–11. old.

Jean Rouch, a néprajzi film hetvenkilenc éves klasszikusa a cinéma vérité W, a dokumentum-játékfilmzés módszerével a francia újhulámot is ösztönző kísérletező (Én, a néger; Emberi piramis; Egy nyár krónikája) a Néprajzi Múzeum meghívására Magyarországon járt filmjeivel.

– *Minek tartja magát inkább: néprajztudósnak, aki filmeket is készít, vagy pedig filmrendezőnek, aki néprajzzal is foglalkozik? Esetleg mindkettőnek egyszerre?*

– Leginkább mindkettőnek, úgyhogy egyik szakma sem vall igazán a magáénak. Az etnográfusok afféle átkozott filmsínálónak tartanak, a filmesek meg nagyképű néprajztudósnak. Az, hogy az egyik lábammal az egyikben, a másikkal a másikban vagyok, vagyis voltaképpen sehol sem állok, igazán kedvező helyzetet teremt a számomra. Így kedvemre bújócskázhatom, összehasonlításokat tehetek a kettő között, és többször alkalmam nyílik annak megállapítására, hogy az egyik szakma milyen nagy hasznára lehet a másiknak.

– *Éspedig?*

– Hosszú történet... A háború utáni években kezdődött, amikor Bécsben, egy néprajztudományi kongresszuson levetítettem első néprajzi jellegű filmjeimet. Akkor jöttem rá arra, amit voltaképpen ma is vallok, hogy amikor a néprajzosok belekontárkodnak a filmkészítésbe,

akkor lehet, hogy néprajzilag tökéletesen hiteles, amit csinálnak, de filmművészetnek semmiképp sem nevezhető, és hogy másfelől, amikor a filmesek néprajzi filmet akarnak forgatni, akkor lehet, hogy egész jópofa filmet fognak összehozni, de az egésznek semmi köze sem lesz a néprajzhoz. E felismerés nyomán hoztuk létre Franciaországban Langlois-vala Néprajzi Filmbizottságot, amely arra volt hivatva, hogy közelítse egymáshoz a két, meglehetősen eltérő felfogást.

– *Nem önellentmondás már maga a kifejezés is: „néprajzi film”? Vajon összeegyeztethető-e egyáltalán az a két szándék, hogy a néprajztudományt műveljük és egyszersmind filmeket készítsünk? Hiszen az etnográfia legfőbb célja a hitelesség, a film pedig, akárhogy nézzük, mégiscsak fikció!*

– Hát... van ebben valami. Én egyébként tudatosan használom a „néprajz” szót, és óvakodom attól, hogy antropológiát mondjak. Mert mit csinál az etnográfus? Anyagokat, dokumentumokat gyűjt, majd pedig feldolgozza, amit gyűjtött. Ennek során általában idegen, külföldi kultúrákkal kerül kapcsolatba, ami rendszerint valami idegenség-érzést kelt. Ilyenkor azt a legnehezebb kiókumlálnunk, hogy ne kapkodjunk el a dolgokat, a filmesek ugyanis kapkodva dolgoznak. Sokat segít, ha az ember egyedül van – én majdnem mindig egyedül vagy csaknem egyedül dolgozom: általában ketten vagyunk a feleségemmel, és az is segíthet, ha az ember többször visszatér „a tett színhelyére”. Idegen embercsoportok tanulmányozása során aligha tehetünk jelentős felfedezéseket az első futó pillantásra. Többször vissza kell térni a helyszínre, be kell avatni őket a filmezés folyamatába, meg kell osztani velük életünk egy részét.

Mindmáig nagy csodálója vagyok Robert Flahertynek, aki ugyancsak járt el *Nanuk, az eszkimó* című klasszikus filmjének forgatása során. Először elment a helyszínre, tanulmányozta az eszkimók életét, aztán később visszatért egy forgatócsoporttal meg egy rugós felvevőgéppel, amely vetítógépnek is alkalmas volt, és a felvett jeleneteket azon frissiben levetítette azoknak, akiknek életét filmre vette. A „feedback” módszerével élt, amit én szabadon „termékeny visszhang”-nak fordítok, s így érte el, hogy a szereplők valóságos alkotótársaivá váltak. Én olyannyira elfogadtam ezt az eljárást, hogy amikor a háború utáni években néprajzból doktoráltam a Sorbonne-on, és a disszertációm szövege könyvben is megjelent, a könyvből néhány példányt el-

küldtem abba a fekete-afrikai faluba, ahol a dolgozatom alapjául szolgáló kutatásokat végeztem.

Elolvasni ugyan nem igazán tudták, de láthatták, legalább a fényképekről, hogy róluk szól... Amikor néhány évvel később újra meglátogattam őket, a fényképek még megvoltak. A többit elsodorta az esti szél... Filmesként Flaherty módszerét 1954-ben próbáltam ki először, amikor afrikai barátaimnak három évvel az események után levetítettem *Csata a nagyfolyamon* című filmemet, mely egy vízilóvadászatról szól. És bár legfeljebb, ha három százalékuk látott már korábban filmet, egy perc alatt megértették, hogy ez a film őket ábrázolja, meg azt is, hogy a dolog régebben történt, hiszen többen meghaltak közülük azóta. Akkor a sírás-rívásban, kiabálásban törtek ki, hogy félbe kellett szakítani a vetítést. Aztán elcsendesedtek, és végignézték a filmet... vagy hatszor egymás után, és egymás szavába vágva elkezdtek kritizálni. Szóvá tették, hogy a víziló nem látszik eléggé, amiben igazuk is volt, arrafelé ugyanis elég zavaros a folyó vize, meg aztán nem vagyok én egy Cousteau...

Egy másik megjegyzésük különösen elgondolkodtatott. Azt a jelenetet, amikor a vízilóvadászok rohamra indulnak, harsány trombitaszóval festettem alá, ahogyan azt amerikai filmek csatajeleneteiből lestem el. Tratatá-tratatá-tratatá... A film nagy részét direkt hanggal vettük fel, de itt megengedtem magamnak ezt az „effektet”. Hogy én mit kaptam fekete barátaimtól! „Hát te dilis vagy – mondták. – A vízilónak éles a hallása! Ha ilyen csinnadrattával eredtünk volna a nyomába, szépen elszelelt volna előlünk!” Olyannyira megfogadtam, amit mondtak, hogy azóta sem illusztrálok filmjeimet „idegen” zenével. Viszont azóta is fontosnak tartom, hogy filmjeim szereplőivel bizonyos idő után újra kapcsolatot teremtsék. Ez a módszer ismeretlen a néprajzban. Ennyiben vált előnyömre, hogy soha nem folytattam rendszeresen sem etnográfiai, sem pedig filmrendezői tanulmányokat.

– *Igazán?*

– A második világháború idején szereztem út- és hídépítő mérnöki diplomát. Az egyik első feladatom azt volt, hogy – a német csapatok előnyomulását késleltetendő – hidakat robbantsak fel. Pompás alkotások is voltak köztük, például az a híd, Château-Thierry-nél, amelyen évszázadokkal korábban La Fontaine úr haladt át naponta, meséinek egy-egy fordulatát csiszolgatva fejében... Fekete-Afrikába utásztiszt-

ként kerültem először. A felszabadító francia csapatok ott gyakorolták az átkelést a Rajnán. Én terveztem hozzá a pontonhidat a Szenegál folyóra... Dakarban talákoztam egy nagyszerű emberrel, a Fekete-Afrika Kutatóintézet megalapítójával. Théodore Monod volt a neve. Ő hívta fel a figyelmemet a néprajztudományra. El is olvastam minden etnográfiai munkát, ami csak megvolt a könyvtárban. Úgyhogy fekete barátaim, amikor a háború után visszatértem filmezni, egy darabig még „mérnök úrnak” hívtak, bár aztán leszoktak róla, látván, hogy mezítláb járok, és jobbára biciklin közlekedem, esetleg lóháton vagy csónakon, széllel bélelt öltözékben, mint afféle garabonciás...

Addigra már megjelent néhány néprajzi cikkem, tanulmányom, és a filmezést eleinte jobbára csak a kutatás egyik eszközének tekintettem. Aztán később professzorom javaslatára, aki a Sorbonne-on téma-vezetőm volt, elvetődtem Maliba, *adogonok* közé: ennek a néptörzsnek egészen különleges rituáléi vannak a halállal kapcsolatban. A dogonok egyébként azt tartják magukról, hogy valaha halhatatlanok voltak, csak a tagolt beszéd képességétől váltak halandóvá. Itt már cél-tudatosan éltem a „feed-back” eszközével: a dogonokról készült filmet hét álló éven keresztül minden évben levetítettük azoknak, akik szerepeltek benne, és rögzítettük, hogyan reagálnak. Azt is tervbe vettük, hogy harminc év múlva újból visszatérünk a helyszínre, és újra levetítjük a régi filmet, vajon mit szólnak hozzá, akik majd akkor látják. Ilyesmire csak a film képes.

– *Nem jelent-e beavatkozást ezeknek az embereknek az életébe, ha szembesítjük őket önmagukkal? Keményebben fogalmazva: a jelenségek ilyenét vizsgálata nem jelenti-e egyszersmind a jelenségek megváltoztatását, befolyásolását?*

– Dehogynem! De hát baj-e ez? Olyan nagy baj-e, ha a dogonok harminc év után új halálmítoszt alakítanak ki maguknak, s ebben az is szerepet játszik, ahogyan Jean Rouch annak idején a mítosszal kapcsolatos vélekedéseiket filmre vette? Ha az ember nemcsak kutatónak, de egy kicsit költőnek is tartja magát, vállalja ezt a kockázatot. A dogonok mitikus ciklusa hatvan éves: a *Sigi* hatvan évenként egyszer jön el. Egzakt tudományokban egy kísérlet akkor tekinthető bizonyítottnak, ha négyszer azonos módon végzik el, és mind a négyszer azonos az eredmény.

Nekünk azonban csak egyetlen kísérletre volt módunk, hiszen a bizonyításhoz kétszáznegyven évre lett volna szükségünk. Kész örült-ség, de mi elhatároztuk, hogy valahogyan kivárjuk. Én magam ugyan addigra már régesrég por és hamu leszek, de hát vannak kiváló tanítványaim, etnográfus filmesek, akiknek majd szintén lesznek kiváló tanítványaik, és így tovább.

Van a dogon mitológiában egy furcsa kis fehér szőrű állat, a Sápadt Róka (*vulpes pallida*), aki valaha Isten első teremtménye volt, és elsőként lázadt fel Isten ellen. Büntetése rettenetes volt: elmetszették a torkát, úgyhogy azóta nem is tud beszélni. Írni azonban tud, helyesebben szólva bizonyos betűket bizonyos sorrendben megérint a mancsával: „Flip, flap, flip.”

A dogonok estéenként földimogyorót szórnak ki egy asztallapra, a róka éjjel arra jár, eszik belőle, a maradékból pedig a dogonok másnap reggel jósolnak. Náluk ez helyettesíti a napilapot, csak hogy ők nem arra kíváncsiak, mi történt előző nap, hanem arra: mi fog történni aznap. Nos, mi arra kértük a dogonokat, tegyék fel a rókának azt a kérdést, mit szólna, ha mi kívárnánk mind a kétszáznegyven évet. Az említett módon meg is jött a válasz. A róka azt üzenté, nem bánja a dolgot, de számítsunk arra, hogy addig rengeteg lesz a részvétnyilvánítás.

Ezek után a dogonoknak sem lehetett ellene kifogásuk: várni fogják az újabb kutatócsoportot 2020 táján. Nekem is kedvemre van az a gondolat, hogy a film révén vagy kétszáznegyven évig halhatatlan leszek, a mali kormány és a francia Országos Tudományos Kutató Központ jóváhagyásával.

– *Úgy gondolom, Ön a tudományban és a művészetben egyaránt gondoskodott saját halhatatlanságáról, sok méltatója azonban megjegyzi, hogy Önben a tudósnál több a varázsló. Sőt, filmjeiben is mintha az idők során megerősödne a fikciós elem: többen úgy vélekednek, a dokumentum rovására. Egyik „feltalálója” volt a dokumentumjátékfilmnek, de mintha újabban fontosabb lenne Önnek a játék. Igaz ez?*

– Mondok egy példát. Egyik legújabb filmem címe: *Madame L'eau*. A filmhez az ötletet egy holland barátom, Filo Brechstein adta, aki maga is filmrendező, egyébként rólam is készített egy filmet. A történetben szerepel egy nigériai, aki egyszer Hollandiában szélmal-mokat látott, és arról ábrándozik milyen szép is lenne néhány szélma-

lom otthon, az ő hazájában. Nos, mi a filmforgatás kedvéért valóban megépítettünk néhány szélmalmost egy nigériai folyó partján. És – csodák csodája – a malmok a forgatás befejezése után is tovább működtek, és öntözték a rizsföldeket. Mi tehát a fikcióval beleavatkoztunk a valóságba.

De minden történetnek van – vagy legalábbis lehet – egy olyan pontja, ahol a fikció valósággá válik. Mondok egy másik példát. Ugyanennek a filmnek az előkészületei során történt, hogy az egyik afrikai szereplő álmot látott. Gyönyörű, vakító fehér szőrű, szarvatlan tehenekről álmodott, akik emberi nyelven tudtak beszélni. Nos, egy helybéli állatorvos felvilágosított, hogy ilyen tehének, bár beszélni éppen nem tudnak, de valóban léteznek Nigéria északi vidékein: egy hóborz angol *district commissioner* honosította meg az őseiket. Ezt a fajtát hozatta be Indiából, ahol korábban katonáskodott.

Az afrikaiak eleinte próbálták őket munkára fogni, de nem sok sikerrel, úgyhogy aztán már csak díszállatnak tartották őket. Ma is úgy viselkednek, mintha valóságos szent tehének volnának: barátságosak, de arisztokratikusak, nem keverednek a helybéli szarvasmarha-állománnyal. Mondhatni rasszisták. Megtetszett nekünk a motívum, és elhatároztuk, hogy beépítjük a filmbe. Nem akarom az egész történetet elmondani, de a film egyik jelenetében a beszélő tehének a folyó túlsó partján elterülő várostól való félelmükben lefekszenek a nagy hídon, és akadályozzák a forgalmat.

A helybéliek ekkor szalajtanak valakit egy öreg pásztorért, aki annak idején látta a moziban a *Mardala, az indiai lány* című musicalt. Hindiül elénekel a tehéneknek egy dalt a filmből, és – bár ő maga nem érti a szöveget – a tehének csodálatosképpen feltápáskodnak és odébb állnak. Akárcsak a holland szélmalmok, az indiai tehének is fikciós elemként szerepelnek a filmben. De mindkét történet jó példa arra, hogy nem mindig ott van a valóság és a mese határa, ahol általában sejtjük.

– A kultúra, a civilizáció, az erkölcsök, a hagyományok, a szokások különbözősége elég nehezen áthidalható szakadékot jelent az európai fehér emberek és az afrikai fekete emberek között. Mit gondol, Ön mint európai mennyiben járult hozzá ahhoz, hogy a fekete-afrikaiak jobban megértsék önmagukat, jobban megértsenek bennünket, fehéreket, és hogy mi, európai fehér emberek is jobban megértsük a fekete-afrikaiakat?

– Nem könnyű dolog ennek a feladatnak megfelelni, szerencsére nekem egyelőre a kedvem is, meg a bátorságom is megvan hozzá. Egykori tanárom, Marcel Griaule példáján felbuzdulva, aki egy kezdetleges kézi kamerával és egy orsós magnetofonnal fogott hozzá az afrikai szokások rögzítéséhez, magam is már több mint fél évszázada kutatom, mi a tanulság mindabból, amit filmre veszek: mi a tanulság a magam, a magunk számára, illetve az ő számukra, az afrikaiak számára.

Nos, hogy megint egy példázattal válaszoljak a kérdésére, van Fekete-Afrikában egy szokás, pontosabban szólva intézmény, a „tréfárokonság” intézménye. Régóta harcban álló, ellenségeskedő néptörzsek, etnikai csoportok között lehet ilyet megkötni. Ettől kezdve szabadon becsmérelhetik, fenyegethetik egymást a rítus szabályai szerint, de igazából nem bánthatják egymást, sőt, ha a felek egyike valóban bajba jut, a másiknak úgyszólván erkölcsi kötelessége, hogy segítséget nyújtson neki.

Jómagam a második világháború végén, negyvenöt augusztusában olyan francia csapatokkal vonultam be Berlinbe, amelyekben fekete-afrikai katonák is szolgáltak. Fantasztikus hely volt az akkoriban, sorsformáló élmények, események tömege pergett le a szemem láttára hihetetlen intenzitással. Emberek százai taposták egymást egy csomag cigarettáért, katonatisztek a vaskeresztjüket árulták pár fillérért. Magam is ott vettem az első kamerámat, egy felhúzható Arriflexet, meg hozzá egy tekercs exponátlan Perutz-filmet egy karton cigarettáért, de ez már más történet.

Élményeimet azon frissiben megírtam egy párizsi irodalmi folyóiratnak. Évtizedek múltán, Berlin alapításának hétszázadik évfordulója alkalmából támadt az az ötletem, hogy filmet csináljak belőle. Meg akartam mutatni a gyűlöletnek és a szánandó nyomorúságnak azt a minden képzeletet felülmúló elegyét, a romokból újra kisarjadó életet, amely akkoriban a várost jellemezte. A szöveg utolsó mondata valahogy így hangzik: „Mit érez az ember, ha a tizenötödik légitámadás alatt vesztette el szüleit, és még örülhetett, hogy ilyen sokáig húzták, és ha az életéből már semmi más nem maradt meg, mint egy lányszoba erkélye, csonkán a levegőben meredezve?”

Nem volt könnyű negyven évvel a háború után ilyen erkélyt találni, de Wim Wenders és csapata igazán sokat segített. Nos, amikor a film elkészült, és a berlini filmfesztiválon bemutatták, sok értetlen megjegyzést hallottam. „Mi ennek az értelme?” „Mi a csudát akar ez-

zel a filmmel mondani?” Meg efféléket. Ezekre a kérdésekre azt válaszoltam, hogy bárhova utaztam, bárhol megfordultam a háború után, hosszú évekig, valahányszor egy korombeli német ült mellém, nem tudtam magamtól elhessegetni azt a kellemetlen érzést, hogy esetleg egy volt SS-szel keveredtem egy társaságba.

Nos, úgy érzem, eljött az ideje, hogy „tréfa-rokonságot” kössünk Berlinnel és a németekkel. S hogy egy korábbi kérdésre visszatérjek: ez a történet is tanúsítja, hogyan sarjad ki a fikció a valóságból, és hogyan alakul vissza a fikció újra valósággá.

– *Nem csekélység, ha valaki elmondhatja magáról, hogy sikerült beleavatkozni a valóság alakulásába. Mi a véleménye, a következő évszázad inkább a valóság vagy inkább az álmok jegyében köszönt-e ránk?*

– Derűsen tekintek a jövőbe, bár őszintén szólva engem nem igazán vonz a számítógép által létrehozott „mesterséges valóság”, mert hiányzik belőle a való élet sava-borsa, sőt szaga. Én a számítógépről mindig azt érzem, hogy ki van herélve. Valahogy töketlen. Azok közé az emberek közé tartozom, akik szeretik átélni az írás, az alkotás minden fizikai kínját és gyönyörűségét. Rengeteg viszontagság ellenére elmondhatom magamról, hogy szerencsés és boldog életem volt. Idén május 31-én leszek hetvenkilenc éves. Erre az időpontra beszéltem meg találkozómat Porto városában, Portugáliában öreg barátommal, Manoel de Oliveirával, aki alig tíz évvel idősebb, mint én. Ott, a Douro partján forgatjuk majd legújabb filmünket. Ő lent áll majd a parton, én pedig helikopterrel elrepülök a folyón átívelő, Eiffel tervezte híd alatt. A film végén egy Portóban született pilóta szobra is megszólal majd. Egyszóval jól eltréfálkozunk, halálos komolyan.

Nos, amikor először odautaztam, hogy a dolgot megbeszéljük, taxit rendeltem. Jön az autó, és a rendszáma: 31-05-17. Vagyis a születésem dátuma. Lehet, hogy ezt is bele vesszük a filmbe. Hiába, nagyon szeretek játszani. Játszani a múlt időben és a múlt idővel. Különben aligha tudtam volna több mint száz filmet megcsinálni.

A cikk közvetlen elérhetőségei: offline: *Filmvilág* folyóirat 1996/07, 08–11. old.